

İmralı Cezaevi'nin Tarihi¹

Ali Sipahi²

Özet

Günümüzde tek bir siyasi mahkûmun tecrit edildiği İmralı Adası, yetmiş yıl önce siyasi mahkûmların kabul edilmediği ve binden fazla mahkûmun çalıştığı, Türkiye'nin en kalabalık cezaevi idi. 1930'lu yıllarda mahkûmların çalıştırılması amacıyla bir tarım kolonisi haline getirilen ada, ilerleyen senelerde yeni İş Esasına Dayalı Cezaevleri sisteminin medar-ı iftiharına dönüşmüştür. 1950'li yıllarda ceza infaz sisteminin ilgi odağı siyasi mahkûmlara çevrildiğinde bile İmralı popüler kültürdeki yerini kaybetmez. 1999'daki son dönüşümü ile ise İmralı Adası yeni sistemin de en nadide hapisanesi olur. Bu çalışmada adanın yaşadığı dönüşüm ve bu dönüşümün arkasındaki fikir dünyası tartışılacaktır.

Dîroka Girtîgeha İmrâliyê

Kurte: Girava İmrâliyê îro mazuvaniyê dike tenê girtiyekî ku mirov dikare bêje ev girtî bûye giringtîrîn girtiyê siyasî heta niha li Tîrkiyê. Ev girav, şêst sal berê ne cihê girtiyên siyasî bû û tenê girtiyên karker li vir dihatin girtin. Di salên 1930ê de, girav guherandine koloniyekê çandînê ji bo ku girtiyên ne-siyasî li vir bêne girtin. Ev ezmûn piştî demekê kurt girav kir cihê serbilindiyekê nimûneyî ji bo sîstema nû

1- Bu yazıyı okuyup yorumlarını paylaşan Sinem Seçer'e ve *Tôplum ve Kuram* editörlerine teşekkür ederim.

2- Doktora Adayı, Antropoloji ve Tarih, Michigan Üniversitesi.

a ser bingehe Girtigehên Kar. Lewma ji heta salên 1950ê, ku pergal-
la cezakirinê êdî zêdetir berê xwe dida girtiyên siyasî, koloniya kar
ciheke fireh girt di medyaye berbelav de. Di sala 1999ê de, Girava
Îmraliyê kete nav guherîna xwe ya dawî ji bo ku bibe serkêşê binge-
ha cezakirina hemdem. Ev gotar guherîna giravê di sedsala dawî de
û birûbaweriya pişt vê çîrokê dinirxîne.

History of İmralı Prison

Abstract: İmralı Island hosts today one single convict, arguably the
most important political prisoner ever in Turkey, whereas seventy
years ago the island was a prison with more than thousand priso-
ner-workers. In the mid-1930s, the island was transformed to an
agricultural colony to employ non-political convicts on land. The
experiment soon turned the island into the exemplary source of pri-
de for the new Labor-based Prison System. Even in the 1950s when
the penal system started putting increasing emphasis on political
prisoners, the labor colony continued to be represented frequently
in popular media. In 1999, eventually, İmralı Island underwent its
last phase of adaptation only to become the leading prison of the
contemporary penal structure. This essay will discuss the transfor-
mation of the island in the preceding century and the mindset be-
hind this story.

Giriş

Bugün tek bir hükümlünün, ülke tarihinin en siyasi mahkûmunun tutul-
duğu İmralı Adası, yetmiş yıl önce siyasi mahkûmların kabul edilmediği
ve binden fazla mahkûmun çalıştığı, Türkiye'nin en kalabalık cezaevi idi.
Adanın geçirdiği bu kökten dönüşümde arızî gelişmelerin etkili olduğu
yadsınamaz, ne de olsa Abdullah Öcalan yakalanmamış olsaydı ada hâlâ
bir yarı-açık cezaevi olacaktı. Fakat asıl olarak devletin cezalandırma sis-
teminin bir bütün olarak geçirdiği dönüşüm adanın tarihini belirlemiştir.
Ceza infaz sisteminin ilgi noktası 1950'lerde mahkûm işçilerden siyasi
mahkûmlara kaydı, ki o gün bu gündür devlet kendisine karşı suç işle-
yenleri cezalandırmayı adalet sisteminin merkezine yerleştirdi. 1930'la-
rın siyasetleri eski tip hapishanelere terkedilmiş, modern hapishanelerden
dışlanmışlardı; oysa günümüzde devlet ancak siyasi hükümlüler için para
harcamakta, F-tipleri gibi en "modern" hapishaneleri onlar için inşa et-
mektedir. İşte bu yazıda, devletin cezalandırma mantığının bugünkünden
temelden farklı olduğu 1930-40'lardaki İmralı'yı ve sonrasındaki dönü-
şümünü anlatacağım. İş esasına dayalı cezaevlerinin bütünü üzerine olan
bir çalışmaya dayanan bu yazı iki açıdan sınırlı bir alana odaklanacaktır:
İmralı dışındaki çalışma kampları, özellikle madenler, sadece adanın hi-

kayesine odaklanmak amacıyla dışarıda bırakıldı. İkinci olarak, mahkûm emeği meselesinin işaret ettiği ekonomi tarihi ve ekonomik analizler de bu yazıda az yer bulacak; bunun yerine, İmralı Adası'nın popüler kültüre yansımalarına ağırlık verilecektir.³

1930'ların başında İmralı Adası ancak fırtına ve kaybolan gemilerle gündeme gelen, sadece gemicilerin “düştüğü” terkedilmiş bir ada idi.⁴ Binden fazla olduğu tahmin edilen Rum nüfus savaş ve mübadele sırasında yerlerinden edilmiş, üç köyden oluşan ada koca bir emval-i metrukeye dönüşmüştü. Öyle ki, İstanbul'un işsiz hamalları adanın balıkçılık yapmak için kendilerine verilmesini istemekten imtina etmediler,⁵ ama devlet adayı bir kamu kurumuna dönüştürmeyi tercih etti. 1933'de CHP'nin planları arasında mahkûmların sağlığı için temiz havalı bir adayı bir “tarım kolonisi”ne dönüştürme, bunun için de İmralı Adası'nı hapishaneler yönetimi altına alma fikri vardı (*T.C.'nin 10. Yılı Rehberi*, 1933: 35). Temmuz 1935'de adanın bir hapishane haline getirileceği, mahkûmların da toprakta çalışacağı hakkında ilk haberler geldi.⁶ Kasım ayında ise, İstanbul ve Bursa cezaevlerinden seçilmiş ilk 50 kişilik kabile adadaki manastır binasına yerleşmiş ve soğan ekimine başlamıştı bile.⁷ 1936 ilkbaharında balıkçılık işi de ilerlemiş ve hasat için gelen 20 kişiyle birlikte nüfus 70'e çıkmıştı. İşlerin iyi gitmesiyle adadaki mahkûm sayısı hızla artarak yıl sonunda 200'e, 1937'de 400'e, 1939'da 600'e, ve 1941'de 900'e ulaştı.⁸ Beş yıl içinde İmralı Adası, yerinden edilen Rum nüfus kadar mahkûm barındıran bir “ceza kolonisi” (*colonie penitentiaire*) haline geldi (Dönmezer, 1944a: 4).

İmralı Cezaevi'nin kurulması ceza infaz sistemindeki köklü dönüşümün ilk nüvesi ve sembolüdür. Adanın resmen cezaevi olarak açıldığı yıl olan 1936'da Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu yeni infaz sistemini açıkladı ve “İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri”nin temelleri atıldı (Adliye Vekâleti, 1936: 235). “Tedricî serbesti sistemi” ya da “devre sistemi” olarak adlandırılan yeni infaz sisteminde mahkûmların cezalarını hücreden başlayarak giderek özgürleşen bir ortamda çekmeleri öngörüldü. İdeal olarak dört

3- İş Esasına Dayalı Cezaevleri üzerine yaptığım tez çalışmasında (Sipahi, 2006), hem İmralı dışındaki cezaevleri, hem de Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi ve bu özel cezaevlerinin 1930'ların ekonomik konjonktürüyle ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Bu çalışmaya, YÖK'ün internet sayfasındaki Ulusal Tez Merkezi bölümünden erişilebilir.

4- *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1932, 24 Ekim 1934.

5- *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1935.

6- *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1935.

7- *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1935, 20 Kasım 1935.

8- *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1936, 01 Ağustos 1937, 19 Ağustos 1939, 21 Temmuz 1941.

devrenin ilki tamamıyla hücrede, ikincisi ise gündüz koğuştaki gece hücrede geçirilecekti. Üçüncü ve dördüncü evrelerde artık hücreye gerek kalmayacak, mahkûm cezasını özgür bir ortamda çalışarak geçirecekti; ayrıca üçüncü devrede her üç çalışma günü dört ceza gününe, dördüncü devrede ise her bir çalışma günü iki ceza gününe sayılacaktı, ki bu hapis süresinin ciddi oranda kısılması demekti. Tabii ki kriminologların ve devletin bu hayali için binlerce hücre yapmaya hiçbir zaman bütçe ayrılmadı, ve pratikte iki devreli bir sistem yerleşti: Eski cezaevleri ve yeni İş Esasına Dayalı Cezaevleri. “Yeni”lere –ki onlara *asrî* (çağdaş) de deniyordu- girmeye hak kazanmak için belirli bir süreyi “eski”lerde geçirmek, belirli yaş sınırları içinde ve sağlıklı olmak, iyi halli olmak, devlete karşı suç işlememiş ama belirli bir sürenin de üzerinde ceza almış olmak gerekiyordu. Gerçekten de her iş günü iki ceza gününe sayılıyor, yani kalan ceza yarıya inmiş oluyordu. Günlük ücret ise bankada toplanıp tahliye sırasında teslim ediliyordu (Gürran, 1942; Omay 1947; Omay 1948; Ankara Hukuk Fakültesi, 1947).⁹

Resim 1: Cumhuriyet Gazetesi, Manşet 1 (3 Eylül 1938)

Bütün bu kurallar gerçekten uygulandı. Cezaevleri iki (zamansal) devreden ziyade iki farklı mahkûm havuzuna bölündü. 1938’de yayınlanan 3500 sayılı kanun ile Cezaevleri Umum Müdürlüğü yönetim kademesi de ikiye ayrıldı: II. Kısım yüzlerce eski cezaevinden sorumluyken, I. Kısım sayıları on altıyı geçmemiş iş esası üzerine kurulu cezaevlerini yönetecekti. I. Kısım’ın

9- Dönemin infaz sistemindeki dönüşüm, felsefi arka planı, pratikte nasıl işlediği ve İmarlı Cezaevi’nin rolü için temel kaynaklar bu dört kitaptır. İlerleyen sayfalarda herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmadığı durumlarda cezaevleri ve infaz sistemi hakkındaki genel bilgiler bu dört kaynaktan derlenmiş demektir. Bu değerli kaynaklara İstanbul’da Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nden ulaşılabilir.

müdürü genel müdür yardımcısı olmaya da hak kazanıyordu.¹⁰ Sonuç olarak, yeni cezaevleri olarak adlandırılan çalışma kampları mahkûmlar için bir ödül, yöneticiler içinse idari hiyerarşide yükselme demek oldu. Sadece I. Kısım'a verilen tüzel kişilik ve döner sermayeyle, yeni cezaevleri yönetimi bir şirkete dönüştürken, verilen ücret ve primler ile, yeni cezaevlerine gidebilen mahkûmlar da işçi aristokrasisiyle benzeşti. Disiplin ise eski cezaevlerine geri yollama tehdidi ile sağlandı; iyi halli olmayan, kuralları bozan mahkûmlar eski cezaevlerine geri gönderilecek, birikmiş paralarına el konulacak ve kısalmış cezaları eski haline uzayacaktı.¹¹ Sosyolog Gerhard Kessler'in Zonguldak madenlerinde gözlemlediği gibi, mahkûm işçiler, birer zorunlu işçi olan iş mükelleflerinin tersine, kurallara uyan "muti" bir işgücüydüler (1949: 15).¹² Bu sadece tek bir şirketin var olduğu bir piyasa ekonomisi modeline denk düşer, işçi ya yeni cezaevi denilen yerde çalışacaktır, ya da eski cezaevi denilen yerde sürünecektir; işveren ise işçi değiştirmekte özgürdür. Tanımına uygun olarak tekelci kapitalizm denebilir bu duruma.

1933-38 arasında Adalet Bakanlığı yapmış olan Şükrü Saraçoğlu yeni ceza infaz sisteminin hayata geçirilmesinde başat rol oynamıştı. Bizzat alanda çalışan ve İmralı Adası'nı bir tarım cezaevine çeviren ise Mutahhar Şerif Başoğlu olmuştur.¹³ Webster'a bakılırsa, bir toprak ağası olma şansını geri tepip gece kurslarında yetişkinlere okuma-yazma öğretmeyi, köyleri dolaşip hıfzıssıhha dersleri vermeyi tercih etmiş bir kişidir Mutahhar Şerif. İstanbul Üniversitesi'ni birincilikle bitiren hukukçu, ceza infazı üzerinde uzmanlaşmış, kurulacak yeni cezaevleri için gözlem yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiş,¹⁴ Belçika'daki çalışmaları sırasında iki hafta gönüllü olarak hapisshanede bile kalmıştı (Webster, 1939: 145, 283-4). Adliye Vekâleti'ne giren Başoğlu, hızla yükselmiş, 1935'te cezaevi "enspektörü", 1936'da ise Hapishaneler Umum Müdür Muavini olmuştu.¹⁵ 1938'de Roma'ya hapishane tetkikleri için gittiğinde artık Hapishaneler

10- *Cumhuriyet'in XV inci Yılında Adliye İşleri ve Teşkilâtı*, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (bundan sonra, BCA), 1939, katalog no. [490.01 / 1467.1.1] içinde.

11- Bu noktayı bir gazeteci gözlemci de belirtmiş, bkz. Atas (1936).

12- "Ocaklarda geçen her gün iki mahkûmiyet günü olarak sayıldığından ve maden havzasındaki hayatları da hapishanelerdekine nazaran daha serbest bulunduğundan, mahkûmiyetlerinin mütebaki kısmını buralarda geçirmek için her şeye katlanmağa hazır bulunuyorlar, en muti iş güçleridirler." (1949: 15)

13- Yalman (1970: 303-4)'a göre Saraçoğlu, Mutahhar Şerif'in İmralı'yı bir sosyal sanatoriyuma dönüştürme fikrini ceza sistemine uygulamıştı.

14- BCA, 25 Şubat 1935, katalog no. [30..18.1.2 / 52.13.8].

15- *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1935, 25 Eylül 1936. Webster'a göre, Mutahhar Şerif o kadar başarılıydı ki yalnızca yaş haddi yüzünden genel müdür olamamış, genel müdür muavini olmuştu.

Umum Müdürü idi.¹⁶ 1936'da İmralı'ya ilk mahkûm kafilesini götüren, aynı yıl Edirne'de ikinci bir tarım cezaevi kurulmasını ve Zonguldak'ta madenlerde çalışmak için mahkûm gönderilmesini sağlayan kişi Mutahhar Şerif idi.¹⁷

Resim 2: Cumhuriyet Gazetesi, Manşet 2 & 3 (3 Eylül 1938)

İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri tartışılmaz bir başarı hikâyesidir. 1940'lı yıllara gelindiğinde Zonguldak, Tunçbilek, Keçiborlu, Soma, Maden, Değirmisaz madenlerinde, Karabük demir-çelik ve Kayseri dokuma fabrikalarında (kadın mahkûmlar için), Eskişehir, Malatya, Isparta, Ankara Cezaevlerinde, ve İmralı, Edirne, Dalaman tarım cezaevlerinde çalıştırılan mahkûmlar, bütün hükümlü nüfusunun 1/3'ünü, yeni cezaevine geçme şartlarını (ağır cezalı olmak gibi) sağlayanların ise 3/4'ünü oluşturuyordu. Kelepçesiz, parmaklıksız, neredeyse gardiyansız bir hayat süren mahkûmların durumlarından memnun olduğu iddiası, firar oranı gibi rakamlarla da destekleniyordu. Ve İmralı, diğer yeni cezaevlerinden farklı olarak, hem infaz rejiminin hem de hapishanelerin modernlik göstergesi olduğunu bilen Cumhuriyet rejiminin en nadide örneği, vitrinin en ışıltılı ürünü oldu. İmralı üzerine yazmayan gazeteci, adaya gitmeyen Adalet Bakanı, gezi düzenlemeyen hukuk öğrencisi kalmadı. İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Hukuk Sistemi üzerine konuşma yapmaya gelmiş olan Cambridge profesörü Clive Parry, İmralı'yı da gezmiş ve döndüğünde izlenimlerini yayınlamıştı: "Rahatlıkla söyleyebilirim ki, İmralı ceza yerleşkesi, diğer ülkelerde gördüğüm benzerlerine kıyasla en iyisidir" (1945: 201-2).¹⁸

16- BCA, 3 Aralık 1938, katalog no. [30..18.1.2 / 85.102.13].

17- *Cumhuriyet*, 06 Mayıs 1936, 17 Kasım 1936.

18- "I have no hesitation in saying that the Imrali penal settlement is the finest thing of its kind which I have seen in any country." Ayrıca, Parry'nin üniversitede verdiği konuşmanın metni için, bkz. Parry (1944).

**Resim 3: *Cumhuriyet Gazetesi*,
“Adliye Vekili ve Refakatindekiler İmralı’da” (19 Ağustos 1939)**

İmralı Cezaevi açılır açılmaz bir ziyaret mekânına dönüştü. Gidenler ilk dakikalarda mahkûmların serbestliğine hayret ediyor, sonra da bu serbestliğe rağmen gösterilen disipline hayran kalıyorlardı. Saat 5:30’da kalkma, 6:00’da kahvaltı, 7:00’de idman, 8 saatlik çalışma, dinlenme molaları, akşam yemeğinden sonra tarih ve ahlâk dersleri ve saat 21:00’de yataklara çekilmeyi düzenleyen “fevkalade disiplin” en ilgi çeken konulardandı (Ataş, 1936). Ekim 1936’da Saraçoğlu ve Başoğlu ile adayı gezenlerden Amerikan müsteşarı G. Howland Shaw mahkûmların isteseler kaçmak amacıyla kullanabilecekleri birçok aletin ellerinin altında olduğuna hayret etmiş, Mutahhar Şerif ise dört defa duvar delip kaçmış bir mahkûma burada iş olarak daha iyi duvar delmeyi öğrettiklerini söyleyerek kaçma sorumluluğunun tamamen mahkûmların kendilerine bırakıldığını övünerek anlatmıştı (Tufan, 1936). 1938’de yine Saraçoğlu ile adaya gidenlerden Nadir Nadi, Robinson Crusoe hayatı yaşayan mahkûmların sorumluluklarını Raskolnikov üzerinden anlatıyor, İstanbul’daki sokak serserileri için de böyle zirai koloniler kurulmasını öneriyordu (1938a; 1938b). 1939’da İsmet İnönü Savarona yatıyla adaya uğramış, bilgi almıştı.¹⁹ Aynı yıl, yeni Adalet Bakanı Fethi Okyar da gazeteciler ile İmralı’ya gitmiş, mahkûmların geçit resmi ile karşılanmıştı,²⁰ ki 1941’de Hasan Menemencioğlu’nun da bakan olduğu ay ilk yaptığı işlerden biri adada bir gece geçirip mahkûmların temsilcilerini izlemektir.²¹ 1945’de Ali Rıza Türel, 1948’de Fuat Sirmen, ve 1952’de Rüknettin Nasuhioğlu İmralı’yı Adalet Bakanı olarak, maiyetleriyle ziyaret edenlerdendi.²²

Sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İmralı’nın kriminoloji ve hukuk öğrencileri ve uzmanları tarafından bir laboratuvar olarak kullanılması gerek-

19- *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1939.

20- *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1939. Yüksek ihtimalle aynı gezi üzerine bkz. Felek (1975).

21- *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1941.

22- *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1945; C. A., “Mahkumlar adası İmralı’da bir gün,” *Cumhuriyet* 29 Ağustos 1948; *Milliyet*, 23 Temmuz 1952.

tiğini, yerli bir vaka üzerinden kuram geliştirmenin onları tercümecilikten kurtaracağını belirtmişti (1942). Öyle de oldu. Türkiye’de kriminoloji bilim dalının ilk temsilcilerinden ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kriminoloji Enstitüsü’nün kurucularından olan Sulhi Dönmezer, 1940’ların başında Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile yaptığı ilk İmralı gezisinden iki buçuk yıl sonra, 1944’de, Enstitü adına tekrar adaya gitmiş, on gün kalmış ve özellikle adanın kapalı (otarşik) ekonomisini ayrıntılarıyla incelemişti (1944b; 1945). 1947’de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri adaya bir araştırma gezisi düzenlemiş ve sonunda ayrıntılı bir monograf yayınlamışlardı (1947). 1948 ve 1949 baharlarında tabiri caizse İmralı ziyaretçi akınına uğradı. Nisan 1948’de, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi başta olmak üzere yüzer kişilik üç ayrı öğrenci grubu, Naci Şensoy gibi hukukçuların gözetiminde adayı ziyaret etti.²³ Nisan-Mayıs 1949’da Şensoy, Dönmezer ve Nurullah Kunter’in başkanlığında hukuk ve kriminoloji öğrencileri, ayrıca İstanbul Erkek Lisesi, Dış Hekimliği ve Fen Fakülteleri’nden öğrenciler yine elliser ve yüzer kişilik kabilelerle İmralı’ya akın etti.²⁴ Öğretmen okulları öğrencileri, savcılar, tıp uzmanları ve üniversite hocaları da ayrı ayrı ziyaretçi oldular adada.²⁵ 1948’deki meşhur “Solcu Profesörler” davasında Niyazi Berkes’e yöneltilen suçlamalardan biri düzenlediği İmralı gezisine sağcı öğrencileri almamaktı; Berkes suçlamayı reddederken gezinin amacının büyük şehirlerdeki hastane, fabrika, cezaevi gibi toplumsal kurumlarda (à la Foucault) araştırma yapmak olduğunu belirtmişti.²⁶ 1954’de Türkiye Muallimler Birliği’nin yurdu tanımak için düzenlediği gezilerden biri -Anıtkabir, Gölçük, Terkos Su Tesisleri, vb. yanında- İmralı Adası’na yapılmıştı.²⁷

İmralı Adası ütöpik bir yerdi; toplumun en ümit kesilmiş tabakası -ağır ceza mahkûmları- bırakın başkalarına yük olmayı, kendine yetip de artan bir dünya kurmuşlardı. 1930-40’ların ekonomik darlığında, piyasanın huysuzluklarının hayati olduğu yıllarda, doğrudan el emeği ile, dışarıya bağımlı olmadan yaşanabileceğinin anıtıydı ada. A.B.D.’de bir kadın fabrika işçisi Rosie de Riveter’in, S.S.C.B.’de maden işçisi Stakhanov’un kol emeği ve üretkenliğin ulusal sembollerine dönüştükleri bu buhran yıllarında, Türkiye’de “İmralı insanı” dünya zorluklarına bir başkaldırı ve ahlâkî olgunluğun en üst noktası olmuştu. Devlet ve bilim erkânı yanında, popüler kültüre de sirayet etti bu İmralı ruhu. Selim Sırrı Tarcan radyo konuşmalarından birini

23- *İmralı*, 10, 9 Nisan 1948; 12, 23 Nisan 1948; 13, 30 Nisan 1948.

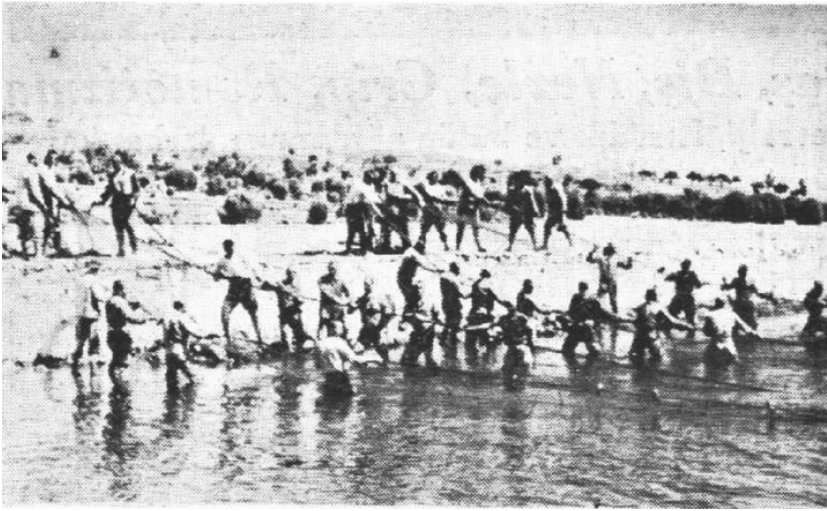
24- *İmralı*, 64, 22 Nisan 1949; 65, 29 Nisan 1949; 66, 6 Mayıs 1949; 68, 20 Mayıs 1949. *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1949.

25- *İmralı*, 14, 7 Mayıs 1948; 29, 20 Ağustos 1948; 73, 24 Haziran 1949; 74, 1 Temmuz 1949; 77, 22 Temmuz 1949.

26- *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1948.

27- *Milliyet*, 2 Mayıs 1954.

İmralı Adası'na ayırmıştı.²⁸ 1940'da Ankara Halkevi'ndeki resim ve fotoğraf sergisinde öne çıkan fotoğraflardan biri Suphi Berk'in *İmralı Çocukları* idi.²⁹ 1947'de Kadıköy aile sinemasında gösterilen *Yara (Öyle Bir Yaraki...)* İmralı adası mahkûmları arasında geçen "ibret verici" bir "aile faciası"nı anlatan, "bütün aile reislerinin görmesi elzem" bir film idi.³⁰ *Kadro* dergisi kurucularından Vedat Nedim Tör'ün yazdığı *İmralı'nın İnsanları* adlı oyun da, bireysel ve toplumsal sorumluluk temasını öne çıkarıyordu: Ada'ya getirilen mahkûmlardan bir grup, gardiyan veya kelepçe olmadan motorun yanı başında bırakılınca kaçmaya karar verirler, fakat diğerleri onları durdurur, kelepçeler ve müdürü beklerler.³¹ İmralı'nın karşılıklı güven üzerine kurulu bir yer olduğu, örneğin kaçmanın ayıp görüldüğü sıkça işlenen bir temaydı. Cezaevlerindeki firar olayları üzerine çalışan savcı Sebük, konu yeni cezaevleri olunca –başka bir cezaevi bağlamında anlaşılmaz ve saçma olacak– şu cümleyi sarf edebilmişti: "Fakat bu cezaevlerinden kaçmak, ekseriya kendisine karşı gösterilen emniyeti suiistimal suretile vâki olur. Başka türlü firar, kolay değildir" (1945: 58).

**Resim 4: *Cumhuriyet Gazetesi*,
"Mahkûmlar Balık Avlıyorlar" (19 Ağustos 1939)**

Sözün özü, İmralı kolonisi mahkûmlar çalıştığı ya da serbest dolaştığı için değil, mükemmel bir yaşamın nasıl olması gerektiğine dair bir deney ol-

28- *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1938.

29- *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1940.

30- *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1947.

31- Vedat Nedim Tör. *İmralı'nın İnsanları*. Kitabın üzerinde tarih yok fakat Peyami Safa'nın bir yazısından kitabın 1938'de yazılmış olduğu anlaşıyor (1938).

duğu için popülerdi.³² Bir yandan zamanın dergilerinde sıkça yayınlanan Afrika veya Avustralya'nın ilkel yerli kabile yaşamının çekiciliğine sahipti, diğer yandan Anadolu'nun kalbine yapılmaya başlanan entelektüel gezilerinde aranan kadim ahlâkın bulunduğu yerdİ İmralı. Ne de olsa orada "mahkûm yalan söylemez"di.³³ Hatta, İmralı bir mahkûm iş için karadayken, daha önce kaçmış bir mahkûmu tanıyıp –aynı Tör'ün oyunundaki gibi– jandarmaya yakalatmıştı.³⁴ Bütün bunların gerçeklerden uzak kurgular olduğunu gösteren pek bir veri yok; asıl, bu ideolojik projenin mahkûmlar tarafından da sahiplenilmiş olamayacağına dair olan, inanç emek tarihçilerinin kurgusudur. Hikâyesini birazdan anlatacağım İbrahim Balaban bu kurguyu destekliyor, ama babasını arazi davası yüzünden öldürenleri öldüren bir mahkûm, İmralı'dan Ankara'ya serbest yolculuk ederken bulunduğu gazeteciye, adada geçirdiği on iki ayın on iki gün gibi geldiğini, gündüzleri kırdı çalışıp geceleri davul zurnayla eğlendiklerini, mükemmel yemekler yediklerini söyleyebiliyor.³⁵ İş esasına dayalı cezaevleri, mahkûmlara duyulduğundan daha çok acı çektirdikleri için değil, onları zorla çalıştırdıkları için hiç değil, onları yeni cezaevlerine girip oralarda tutunabilmeyi amaç edinmek durumunda bıraktıkları için totaliter kurumlardı.

İmralı Adası'nda sosyal yaşamın düzenlenişi bir orta sınıf idealinin gerçekleşmesi gibidir. 1930'lu ve 40'lı yıllarda çalışma ilişkilerinin sosyal

32- Nizameddin Nazif, Vedat Nedim Tör'ün İmralı'yı sadece bir hapisane modeli değil aynı zamanda bir özgür toplum modeli olarak gördüğünü aktarıyor (2001[1937]: 176).

33- *Cumhuriyet*, 16 Mart 1938.

34- *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1949.

35- *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1939.

boyutuna bakan tarihçiler, Karabük, Zonguldak ya da Tavşanlı gibi işletme-şehirlerde, işçi için olmasa da alt düzey memurların da dâhil olduğu çalışan nüfus için, bahçeli evler, tenis kortları, hatta bisiklet yolları tasarlandığını görürler. Büyük ihtimalle sadece 1950'ler A.B.D.'sinde geniş kitlelere ulaşmış olan, işin yanında boş zaman aktivitelerinin de mümkün kılındığı bu ideal yaşam biçimi, aynı dönemde bütün dünyada yönetici grupların hayallerini süslüyordu. Tabii ki sadece en üst düzey memurlarla sınırlı kalmakla birlikte, bahsi geçen Türkiye şehirlerde az çok başarılı böyle sitelerin kurulması. İmralı Adası yüksek ihtimalle yeni orta sınıfın yaşam düzeninin uygulandığı tek alt sınıf yaşam mekânıydı. 8 saatlik iş günü sınırlarına uyuluyor, günlük zaman ritmine kültürel faaliyetler de dâhil ediliyordu. 1948'de film gösterme makinesi getirilmiş, haftada iki gün film izlenmeye başlanmıştı. A.B.D.-Japonya savaşı, silahların icadı, veremle mücadele ya da Amerikan şehirleri üzerine "kültürel filmler" gösteriliyordu.³⁶ Bunun için de son model film makinesi olan büyük bir sinema salonu yanında futbol sahası ve tenis kortu vardı adada. Örneğin, Mart 1948'de muhasebe bürosu infaz bürosunu 6-5 yenmişti futbol-da.³⁷ 1967'deki *İmralıspor* ise "dünyanın en garip futbol takımlarından biri"ydi; santrafor savcı tek suçsuz oyuncu iken takım kaptanı bir zamanların ünlü Kadıköy Cinayeti'nin faili, eşini, kaynanasını ve baldızını öldürmüş olan Hikmet Küçük idi.³⁸ Eğlence faaliyetlerinde de mahkûmlar bandosu ve saz-fasıl heyeti başı çekiyordu.³⁹

Bütün bu yaşam alanı kurma çalışmaları idealist ve atak yöneticilerin kurumsal kimliği idi aynı zamanda. İki ilginç kişiden bahsedeceğim: İbrahim Saffet Omay ve Esat Adil Müstecaplıoğlu. İbrahim Saffet Omay (1909-), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu, hukukçu olarak devletin –senato dâhil- her kademesinde görev almış tam bir Cumhuriyet aydınıdır. Zonguldak'ta savcı muavinliği, Karabük'te ise Yeni Cezaevi müdürlüğü (1944-46) yaptıktan sonra, Mayıs 1946'da İmralı Yeni Cezaevi'nin müdürü oldu. 3,5 yıl İmralı'yı yönettikten sonra ise Cezaevleri Umum Müdür Yardımcılığı'na terfi etti.⁴⁰ İmralı'da "baba" olarak anılan Omay, sinema salonunun kurulmasından büyük bir teksir makinası getirtilip *İmralı* adlı –sık sık dipnotlarda gördüğünüz- mahkûm gazetesinin çıkartılmasına kadar birçok sosyal etkinliğe önyak olmuştu. Bunun yanında, iş esasına dayalı cezaevleri ve yeni infaz sistemi üzerine yazılmış en önemli iki kitabın da müellifi kendisiydi. 1950'lerin son

36- *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1948; *İmralı*, 11, 16 Nisan 1948; 14, 7 Mayıs 1948.

37- *İmralı*, 7, 19 Mart 1948.

38- *Milliyet*, 15 Mart 1967.

39- C. A., "Mahkûmlar adası İmralı'da bir gün," *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1948.

40- *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1946; *İmralı*, 91, 28 Ekim 1949.

yıllarında CHP milletvekili olarak meclise giren Omay, 1960'larda da milletvekilliği, senato üyeliği, devlet bakanlığı yaptı. Toplumcu-devletçi bir CHP'li çizgisini hep korumuştur. Hatta, 27 Mayıs sonrasında Millî Birlik Komitesi'nin idam karşıtı üyeleriyle İnönü'nün gizli buluşmalarında ev sahipliği yapmıştı.⁴¹ Vahşi olmayan kapitalizme ve yeni orta sınıf değerlerine bağlılığı onu 1963'te Kennedy'nin ölümü üzerine senatoda hayranlık dolu duygusal bir konuşma yapmaya (*Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, 1963: 84-85); yoksul ama saf köylüyü yükselten değerleri de kendisini 1962'de *Yılanların Öcü* filmini sansürlemeye çalışanlara karşı söz almaya, Anadolu gerçeğine odaklandığı için yönetmeni tebrik ettiğini söylemeye itmişti (*Cumhuriyet Senatosu Tutanakları*, 1962: 346).

Türkiye'de 1990'lardan beri yükselen eleştirel tarih okulu, Cumhuriyet Aydını tiplemesi ile ne yapacağını tam bilemiyordu. Bir yandan Kemalist elit çatısı altında mahkûm edilir bu kişiler –ki öylelerdir. Diğer taraftan ise, birçok durumda, toplumsal adalet adına devleti (içerden de olsa) eleştirmiş oldukları (örneğin, fabrika müfettişleri) ya da Demokrat Parti döneminde piyasa ekonomisine ve emperyalizme az çok karşı durmuş oldukları için Muhalif grubuna sokulurlar –ki bu da doğrudur. Mesele, sanırım, iki görüşten birini kabul etmek yerine, bu iki insan tipinin aynı kişide birleşme durumunun sosyolojisini yapmak olmalı.⁴² Mahkûmları çalıştırırken disiplinden ödün vermemesiyle ünlü İbrahim Saffet Omay, işin içine özel sektör girince mahkûm haklarını savunabilecektir. Omay 1991'de yazdığı "İmralı Cezaevi'ne Kıymayın!" başlıklı yazısını, dönemin adalet bakanının cezaevlerindeki tembellik konusunda kötü örnek olarak İmralı Yarı Açık Cezaevi'ni gösterişine ve çözüm olarak cezaevlerinin özelleştirilmesini savunmasına tepki olarak yayınlar. İmralı kendi müdürlük döneminde 1200 hükümlüyle devlete yük olmadan kendi sermayesi ile çalışan, her tür iş kolunun mevcut olduğu, boş zamanların spor ve eğlence ile geçirildiği, bütün dünyadan takdir toplamış bir kurumdu. Tek eksiklik olan kadın ziyaretçi yasağını da Omay kendisi değiştirmiş, ilk kendi eşi ve kızını mahkûmların arasına getirmiş, sonra hükümlülerin de aile bireylerini haftanın belirli günleri kabul edebilecekleri aile salonunu kurmuştu. Böyle bir kurumun eski haline döndürülmek yerine özel şirketlere pazarlanmasına şiddetle karşı çıkar:

41- Suphi Karaman'ın anılarından, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1990.

42- Böyle bir girişim James Ferguson (1999) tarafından yapılmıştı. Aynı dönemde Afrika'nın bugünkü Zambia bölgesinde alan araştırması yapmak için Rhodes-Livingstone Enstitüsü'nü kuran antropologlar hakkında yaptığı ideoloji analizinde, bu kişilerin ne sömürgecilik karşıtı muhalifler, ne de sömürgeci ırkçılar olarak değil -ki iki görüş de kendini destekleyebiliyordu-, "sömürgeci liberal"ler olarak kavramsallaştırılmaları gerektiğini iddia etmişti.

Hükümlü; işverenin elinde iş mevzuatının serbest işçiye tanıdığı haklardan yoksun ucuz işçi olacaktır. Devlet olarak hükümlünün emeğinin bazı işverenlerce sömürtülmesine kesinlikle karşıyım. [...] Kim ne derse desin hükümlü emeğinin bazı işverenlere pazarlanmasına ve tamamen sosyal bir kurum olan cezaevlerinin infazın gayesi bakımından perişan hale getirilmesine, değil bu işin inceliğini kavramamış kişilerin, devletin dahi hakkı olamaz. (Omay, 1991)

İmralı İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevi'nin bu sözleri söyleyen İbrahim Saffet Omay'dan önce müdürlüğünü yapanlardan biri de Esat Adil Müstecaplıoğlu (1904-1958) idi. Kısa yaşamına çok şey sığdırmış olan Esat Adil, aynı Mutahhar Şerif gibi Belçika'da hapishaneler ve işahavleri üzerine çalışmış bir hukukçuydu. 1930'ların başında Türkiye'ye dönünce Bursa Halkevi'nin başına geçmiş, diğer yandan da sosyalizm üzerine kitaplar çevirmeye başlamıştı. 1933'te Balya maden işçileri grevini ve açlık yürüyüşünü örgütledi. CHP bu ayrıkçı kişiyi sindirmek için milletvekilliği önerdiğinde Esat Adil yanaşmadı, fakat bir kaç yıl sonra Ankara'ya üst düzey bir savcı olarak gitti. 1941-42'de İmralı'nın müdürü iken, yoldaşı Sarı Mustafa (Börklüce) ile birlikte Mudanya'da ve İmralı'da olası bir Nazi işgaline karşı gerilla örgütlenmesi içindeydi. İmralı müdürlüğünden sonra cezaevi müfettişi oldu ki bu dönemde tutsak olan Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir gibi yoldaşlarına yardım etti. Savaş sonrasında ilk önce *Tan*'daki yazıları ile dikkat çekti, ardından 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurdu. Bir iki ay içinde diğer sosyalist partiler gibi kapatılan parti ile Esat Adil de tutuklandı. Davada aklanınca 1950'de tekrar kurdu Esat Adil partiyi, 1952'de parti tekrar kapatıldı, 1955'te tekrar aklandı. 1958'de ise Esat Adil evinde –şüpheli bir şekilde- ölü bulundu (*Sosyalizm ve Toplumsal*, 1988: 1924-25).⁴³

Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun İmralı yılları hakkında pek bilgi yok – mahkûmları örgütlemesi dışında! Cezaevindeki iş sürecinin makineleşmesini savunduğunu, buna karşı çıkan Dönmezer anlatıyor: Esat Adil mahkûmların makinelerle alıştırlarsa çıktıklarında daha kalifiye bir yaşam sürebileceklerini ve halihazırda cezaevindeki üretkenliğin de artmış olacağını iddia ediyordu (Dönmezer, 1944a). Ayrıca, İmralı'nın binlerce kitabı olduğu söylenen meşhur kütüphanesini Esat Adil'in kurduğunu biliyoruz (Balaban, 2003). Bu kütüphane takip eden on yıllarda İmralı'da bulunmuş entelektüellerin ve kitapsever mahkûmların kültür mabedi olacaktı. Her biri farklı ideolojik duruşlara sahip olsa da, Omay, Müstecaplıoğlu ve

43- Ayrıca, Cahit Irgat'ın Milliyet gazetesinde 1971'de tefrika edilmiş olan *İnsan Kafesi* adlı romanında da Irgat'ın tanıklığıyla "İmralı müdürü Esat"ın son yıllarına değinilir, ölümü dahil. Bkz., *Milliyet*, 21 Nisan 1971, 4 Mayıs 1971, 10 Mayıs 1971.

Başoğlu gibi simaların ortak noktası, İmrâlı Cezaevi'nin sosyal ortamına katkıda bulunmak için uğraş verirken kendi ideal insanlarını dünyadan soyutlanmış bu adada gerçekleştirmek istemeleri idi. Aşağıda göreceğimiz gibi bu Yılmaz Güney için de söylenebilir. Kimsenin gelip geçmediği, Marmara Denizi'nin ortasındaki bu kara parçası düzgün bir yaşamın ne olması gerektiğinin denendiği bir laboratuvar olmuştu.

Soyutlanmış dendiye de, İmrâlı mahkûmlarının adadan dışarı adım atmadığı sanılmamalı. Satış yapmaktan balık tutmaya, eğitim almaktan aile ziyaretine, ya da basitçe hapisten kaçmaya kadar birçok bağ vardı dışarısıyla. Daha 1936'daki ilk kfileden üç kişi özgürlükler adasındaki serbestlikten yararlanıp sandalla kaçınca "İyilik yaramadı!" denmişti.⁴⁴ Odun yüklemeye Armutlu'ya ya da Karacabey'e gönderilmişken, cezaevi sandaliyle istakoz avlamaya çıkmışken, Göztepe Amerika Asma Fidanlığı'na bağcılık kursu almak için yollanmışken veya izne çıkmışken geri gelmemeyi tercih edenler oluyordu.⁴⁵ Fakat şurası da bir gerçek ki kaçışların çoğu 1950'lerin ortasından sonra, yani 1936'da kurulan infaz sisteminin değiştirilip iş esasına dayalı cezaevlerinin birçok özgüllüğü ortadan kaldırıldıktan sonra görüldü. 1947'ye kadar geçen 12 yılda toplam sadece 19 firar yaşanmıştı. Bunun sebebi, İmrâlı'nın mükemmel bir yer olması değil, daha önce açıklanan ikili sistem sonucu eski cezaevlerine geri dönüp birçok yıl kaybetme riskini almanın zor olmasıydı. Ki bu, kaçma girişimi olmasa bile açık bir tehdit olmaya hep devam etti. Aynı 12 yılda İmrâlı'dan geçmiş olan toplam 4889 kişiden 443'ü eski cezaevlerine geri gönderilmişti (Ankara Hukuk Fakültesi, 1947: 16). İbrahim Saffet Omay'ın müdürlüğü döneminde (1948-49) de geri gönderilenler olmuş,⁴⁶ daha hafif suçlar içinse ziyaretçi yasağı, mektup yasağı ve hayli sık da hücre cezası uygulanmıştı.⁴⁷

44- *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1936.

45- Kaçma vakaları için: *Cumhuriyet* 13 Ekim 1939; *Milliyet* 23 Mart 1956, 04 Aralık 1956, 23 Ağustos 1958, 27 Kasım 1958, 19 Temmuz 1959, 20 Ocak 1960, 17 Mart 1960, 21 Temmuz 1966, 28 Temmuz 1966, 30 Eylül 1967, 7 Ağustos 1968, 4 Ağustos 1969. *İmrâlı*, 6, 12 Mart 1948, 7, 19 Mart 1948, 11, 16 Nisan 1948.

46- Örneğin bkz. *İmrâlı*, 1, 6 Şubat 1948; 26, 30 Temmuz 1948; 28, 14 Ağustos 1948; 29, 20 Ağustos 1948. Cezaevi iç disiplin ve emniyetine zarar verdikleri gerekçesiyle geri gönderilen iki kişi hakkındaki haber için bkz. *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1949.

47- *İmrâlı*, 19, 11 Haziran 1948; 75, 8 Temmuz 1949; 83, 2 Eylül 1949. Hücre cezası neredeyse her hafta uygulanmaktaydı: *İmrâlı*, 7, 19 Mart 1948; 8, 26 Mart 1948; 12, 23 Nisan 1948; 16, 21 Mayıs 1948; 19, 11 Haziran 1948; 20, 18 Haziran 1948; 21, 25 Haziran 1948; 23, 9 Temmuz 1948; 24, 16 Temmuz 1948; 25, 23 Temmuz 1948; 28, 14 Ağustos 1948; 34, 24 Eylül 1948; 36, 8 Ekim 1948; 71, 10 Haziran 1949. Gazetedeki ifade hep aynıdır, bir örnek vermek gerekirse: "Uygunsuz hareketlerde bulunduklarından dolayı inzibat meclisince dokuma ekibinden 3522 Ökkeş Çelik 7 gün; Karaağaçlı köyünden 2700 Dede Şahin 5 gün; iç hizmet ekibinden 4069 Habip Küçük 2 gün hücre hapsi ile cezalandırılmışlardır." *İmrâlı*, 7, 19 Mart 1948.

Adanın dışarıyla ilişkisi yöneticiler için iş, mahkûmlar içinse gerçek dünyaya bir süreliğine de olsa ayak basmak demektir. Devlet, elinin altındaki mahkûm işçileri kâr amacı gütmeyen çalışmalar için işe koşabiliyordu. Ocak 1940'da depremin vurduğu Erzincan'a 50 mahkûm yardım çalışmasına katılmak ve adada üretilen yiyecek ve giyeceklerden götürmek için gönderilmişti.⁴⁸ Bunun yanında mahkûm işçilerin taşeron gibi çalıştırıldığı da görülebiliyordu. 1948 Temmuz'unda, örneğin, Edirne Tarım Cezaevi'nin kurulması görevi Adalet Bakanlığı tarafından İmralı yönetimine verilmişti. Bir yandan da Edirne'deki Yanıkışla Cezaevi'nde hücreler inşa edilecekti. İş üstlenen İbrahim Saffet Omay bir grup mahkûmla Edirne'ye gitti ve çalışmayı başlattı. 1949 Nisan'ına kadar İmralı'dan Edirne'ye 200'e yakın mahkûm transfer edildi. Cezaevini inşa edenlerle içinde yatanlar, İmralı'da olduğu gibi, aynı kişilerdi. Yeni cezaevleri ilk mahkûmun oraya gönderilmesiyle halihazırda kurulmuş oluyordu. 1949 yazında Omay, İmralı'daki başgardıyanlardan birini de Edirne'ye naklederek "şubemiz" in kurulumunu tamamladı. Edirne için "bizim kurumumuz" deniyordu İmralı'da, Omay'ın başında olduğu şirket departmanı başka bir şehire şube açmıştı sanki.⁴⁹ İmralı'nın faaliyetleri iş esasına dayalı cezaevlerini arttırmak değildi sadece. Edirne'de hücre inşası yanında Eşme ve Safranbolu'da normal tip hapishane inşa etme görevini -ihalesini de diyebiliriz- de Omay almıştı. Örneğin, Eşme'deki inşaatı mahkûmlar iki buçuk ayda bitirip geri dönmüşlerdi.⁵⁰

İmralı Cezaevi en nihayetinde şehir dışındaki bir fabrika olduğu için, şehrin merkezinde bir satış dükkânına da ihtiyacı vardı. 1945 yılından itibaren İmralı Cezaevi'nin satış ve ihale ilanları gazetelerde sıkça görülmeye başlandı. Dokuma atölyelerinin ürünleri (çorap, çarşaf, fanila, gömlek, masa örtüsü, peçete, havlu, vb.), tarım ürünleri (özellikle soğan) ve balık toptan satışı için verilen ilanlar ilgilenenleri, son yıllarda uluslararası şirketler arasında el değiştirmesiyle gündeme gelen Eminönü'ndeki tarihi Zindan Han'ın üst katına yönlendiriyordu. Örneğin Kasım 1945'te "ihracata elverişli vasatı yetmişer kiloluk fiçılarda piyasanın tanınmış ustası nezaretinde itma ile tuzlanmış üstün nefasette altmış bin kilo kolyo ve koloridya balığı" ile otuz bin kilo sardalya, bin beş yüz kilo hamsi ve üç bin kilo palamut toptan satılacaktı.⁵¹ Diğer yandan İmralı Cezaevi, ihtiyacı olan işler için

48- *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1940.

49- Edirne Tarım Cezaevi'nin kurulum süreci için, bkz. *İmralı*, 24, 16 Temmuz 1948; 25, 23 Temmuz 1948; 33, 17 Eylül 1948; 37, 15 Ekim 1948; 79, 5 Ağustos 1948; 51, 21 Ocak 1949; 58, 11 Mart 1949; 65, 29 Nisan 1949; 75, 8 Temmuz 1949; 76, 15 Temmuz 1949. Ayrıca Edirne'deki cezaevinin oradaki köylülerle yaşadığı toprak sorunu için, bkz. BCA, 23/05/1951, katalog no. [30.10 / 55.337.6].

50- *İmralı*, 34, 24 Eylül 1948; 40, 5 Kasım 1948; 45, 10 Aralık 1948.

51- *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1945. Buna benzer onlarca ilan vardır.

ihale tarzında ilanlar da veriyordu. İnşa edilmek istenen motorlu tekne için malzeme ve usta aranıyor ya da tamir edilen Edirne Yanıkışla Cezaevi için elektrik tesisatını yapacak başvurular bekleniyordu.⁵² 1948 yılında başvuru yeri artık Zindan Han değil, uzun yıllar değişmeyecek olan Mısır Çarşısı 86 numara oldu. Ertesi sene yine aynı yerde 79 numaralı dükkanda da İmralı'nın mobilya mağazası açıldı.⁵³ Görünen o ki, Mısır Çarşısı'ndaki bu "İmralı Satış Mağazası" bilinen bir yerdi. Örneğin, Ratip Tahir Burak, anılarında, bu dükkandaki malları İstanbul Hapishanesi'ndeki Mustafa Usta'nınkilerle karşılaştırıyor ve İmralı'nın mallarını pek beğenmediğini belirtiyordu (1961: 154). Mısır Çarşısı'ndaki bu dükkana ileride yolu düşecek olan bir İmralı siması ise kendisinden en son bahsedeceğimiz Yılmaz Güney idi.⁵⁴

İmralı'dan Edirne'ye hapishane inşa etmeye giden ekipteki 3030 numaralı mahkûmun hikâyesi İmralı'nın belki de en ilgi çekici vakasıdır. Edirne Yanıkışla Cezaevi'nin kapılarını boyayan grupta olan bu mahkûm, 1950'lerde ilk resim sergisini açan ve şu anda Türkiye tarihinin en ünlü ressamlarından olan, resimde büyüğü gerçekçiliğin kurucusu diyebileceğimiz İbrahim Balaban'dı. İmralı hakkında ilk elden bilgimizin çok az olmasının nedeni, başta anlatılan yeni infaz sistemi gereği, yeni iş esasına dayalı cezaevlerine siyasi hükümlülerin girmeye haklarının olmamasıdır. Cezaevi anılarını her zaman siyasiler yazar; İmralı ise normal vatandaşın, toplumun onu suça itmesi yüzünden bir hata yapıp içeri girenlerin, kader kurbanlarının yeridir. Saraçoğlu, Başoğlu ve Omay gibilerin amacı siyasileri cezalandırmak değil, tam tersine onların dokunamayacağı, tabiri caizse kirletemeyeceği bir yerde, sıradan insan için ideal bir yaşam alanı kurmaktır. Şans o ki, siyasi değil de adi suçtan cezaevine giren Balaban, Bursa Hapishanesi'nde resim yapmayı öğrenmek için yanına gittiği ustası Nâzım Hikmet'ten çok fazla şey öğrenmişti. Yani o, sonradan siyasi bir mahkûma dönüşmüş, infaz sisteminin kör noktasına oturmuştu, ve sonunda Edirne'deyken komünizm propagandası yapmaktan tutuklanıp bir süre Sultanahmet Cezaevi'ne konulacaktı.⁵⁵

Hikâyeyi baştan alalım. İbrahim Balaban Bursa Cezaevi'nin siyasi olmayan bölümünde kalıyor olmasına rağmen Nâzım Hikmet adlı ressamı –ki

52- *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1945, 1 Mayıs 1947, 30 Ağustos 1947.

53- *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1948, 26 Mart 1949.

54- Bugün Mısır Çarşısı 86 numarada, çarşının bütününde olduğu gibi turistik bir mağaza mevcut. Mağazada çalışan bir kişinin ifadesine göre beş-altı yıl öncesine kadar (yani İmralı Adası yarı-açık cezaevi olarak kapandıktan sonraki yıllarda bile) burası çevre cezaevlerinde üretilen eşyaların satış yeri imiş.

55- İbrahim Balaban'ın hikâyesi anı kitabından aktarılmıştır, metinde geçen sayfa numaraları da bu kitaba gönderme yapar. Bkz. Balaban, 2003.

bu ressam gerçekten iyi resim yaptığını zanneden bir şairdir, ama Balaban bunu sonra öğrenir- gözüne kestirir. Ondan kendisine resim yapmayı öğretmesini ister, Nâzım Hikmet kabul eder ve kısa sürede öğrencisinin gerçekten ressam yeteneğine sahip olduğunu görür. Usta-çırak ilişkisi ise daha çok siyasi sohbetlere kayar, ki bu yoldaşlık 1950'deki açlık grevi ve özgürlük günlerinde de sürecektir. Balaban, 1945'de yeni iş esasına dayalı cezaevlerine nakil hakkı elde ettiğinde hayli isteksiz davranır, bu haktan yararlanmak için başvurmaz, çünkü Nâzım ile kurdukları dostluk ve sohbet ortamını bırakmak istemez. Yine ustası olur onu ikna eden, ne de olsa sekiz senesi vardır daha, bunu dörde düşürmek geri tepilemez bir şanstır. Nâzım'ın ısrarı sonucu Balaban İmrâlı'ya transfer olur, ama Nâzım'ın arkadaşı olduğu için Bursa'dakilerce çoktan siyasi olarak kodlanmıştı ki İmrâlı'ya kelepçeli götürülen tek mahkûm kendisidir.

İbrahim Balaban'ın ilk İmrâlı izlenimi yeteri kadar kasvetlidir. Ağaçtan bir armut almaya kalktığında gardiyandan sert bir ihtar alır. “‘Bu bahçeyi, bu bağı ben kirizma yapıp, bu inciri bu fidanı ben diktim!’ deyip, bir sal-kım üzüm koparsa, hırsız olup hücreye tıklılırken, üzüm taneleri boğazına dizim dizim dizilirdi.” (59) Takip eden günlerde ise iş temposunu dayanılmaz bulur: “Dün soğan topladık. Bugün çapa, yarın bel işi var, yani kirizma. Dayanılır gibi değil, resim yapmadan nasıl dayanırım?” (60-65). İmrâlı'nın o zamanki müdürü İzzet Akçal'a gider ve tarlada çalışmak değil resim yapmak istediğini söyler. Tabii ki reddedilir ve işe geri yollanır, fakat sonradan müdür ona koğuş temizliği işini önerir, böylece temizliği bitirince resim yapabilecektir. Balaban ilk başta bu öneriyi gurur kırıcı bulsa da kabul eder. Sabahları iki saatlik temizlikten sonra, bütün gün dışarıda dolaşıp tarlalarda çalışanların resimlerini yapmaya başlar. Bugün, Balaban resminin kendine özgü büyüünün ilk örnekleri sayılan *Belci*, *Karasabanla Çift Süren*, *Hızarla Tarla Biçenler*, *Balık Tutanlar*, *Çamaşırcılar*, *Orak Biçenler* gibi resimleri İmrâlı'da yapılmış, hatta daha o zaman İstanbul ve Ankara'da satılmış, parası da tahliyesinde kendisine verilecek olan cezaevi hesabına yatırılmıştı. *İmrâlı* gazetesinde de “Ressam Balaban” olarak geçiyordu ismi.⁵⁶

Resim yapmak dışında müzik grubuna da giren Balaban klarnet ve keman çalışmış ama resme daha çok vakit ayırabilmek için müziği bırakmıştı. Ayrıca, Yahudi bir mahkûmdan sigara karşılığı Fransızca öğreniyordu. En çok yaptığı ise, her gün Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu o kütüphaneye gitmek, dergilerde çıkan Nâzım Hikmet şiirlerini okumak ve ezberlemektir. Görünen o ki, okuduklarını ve daha önce de şairin kendisinden dinlediklerini açıkça savunmaktan çekinmiyordu. Edirne olayından sonra kendisine

56- *İmrâlı*, 3, 20 Şubat 1948.

karşı kanıt bulabilmek için İmrâlı'da arkadaşları sorgulanmıştı. Sonunda, Mayıs 1948'de, tahliyesine iki ay kala, mahkûmları isyana teşvik etmekten suçlanıp ihraç edildi ve Bursa Cezaevi'ne geri yollandı. Şimdi beş yıl daha yatması gerekecekti, hesabında biriken paraya ise el konuldu. *İmrâlı* gazetesi her zamanki tarafsızlığıyla, iç işlerden 3030 numaralı İbrahim Balaban'ın uygunsuz hareketleri yüzünden eski cezaevine gönderildiğini yazmıştı.⁵⁷ Balaban, resimlerine el konulmasına kızmıştı kızmasına ama Bursa Cezaevi'ne, yani Nâzım Hikmet'in yanına dönmek onu mutlu bile etmişti. İmrâlı'nın sadece gecelerini, adada serbest dolaşabildiği gecelerini sevmişti Balaban: "İmrâlı'da gündüzler tutsak, geceler özgürdü" (62). Yoksa, "İmrâlı Adası, yukardan bakılınca bir cennet, içine girilince de bir cehennemdi." (59)

İbrahim Balaban İmrâlı ütopyasına hiçbir zaman kanmamıştı. İş esasına dayalı cezaevlerine neden siyasi mahkûmların alınmadığının canlı bir göstergesi gibiydi. Otoriteye karşı duruşu cezaevi yönetiminin bütün o yeni cezaevi imkanlarına hak kazanılması için koştuğu uysal olma şartını red-detmesine yol açtı. Bu, yönetim için görüldüğü kadar büyük bir tehlike değildir. Mahkûmların büyük çoğunluğu özgür bir hayata ve ailelerine erken kavuşabilmek için kurallara uymanın mantıklı olduğunu düşünüyordu. Balaban'ın Bursa Cezaevi'ne döndüğündeki mutluluğu toplumsal arzuları temsil etmiyordu. İş esasına dayalı infaz sisteminin kurduğu ikili yapının (eski / yeni cezaevleri) büyük başarısı bugünün şirketlerinin alt kademe çalışanlarında görüp de şaşırdığımız tarzda bir kurumsal kimlik ideolojisi oluşturmaya idi. Bu, mahkûm olunan ortamın sanki bir tercihmiş ya da ödölmüş gibi sahiplenilmesi durumudur. İkili cezaevi yapısı normal olması gerektiği iddia edilebilecek düzenlemeleri bir ayrıcalıklar paketi olarak sunmuş ve kabul ettirmiştir. Balaban'ın İmrâlı'da olduğu yılların hemen ertesinde bu değişmeye başladı. Ceza infaz sistemi yaşam kurma idealini dışarıdakilere bıraktı ve siyasilere odaklanmayı tercih etti.

1950'li yıllar devletin, ceza infaz rejimini kökten değiştirdiği, odağını mahkûmların işçi olarak çalıştırılmasından siyasi mahkûmların kontrol altında tutulmasına kaydırıldığı bir dönemdi. Önce iş esasına dayalı cezaevlerine eleştiriler gelmeye başladı, sonra Türk Ceza Kanunu'nda kritik değişiklikler yapıldı ve en son 1960'da bu cezaevleri bir hapishane türü olarak tarihe karıştı. Eleştirilerin odağında yine İmrâlı vardı. Gerçi daha 1937'de bir milletvekili gazetelerdeki cura çalan İmrâlı mahkûmunun resmini örnek vererek katillerin konforlu bir hayat sürdürdükleri bu yeri meclise taşımıştı; Bakan Saraçoğlu ise cevap olarak yeni infaz rejiminin felsefesini ve İmrâlı'daki gözle görülmeyen sert disiplini açıklamıştı (Adliye Vekâleti,

57- *İmrâlı*, 17, 28 Mayıs 1948.

1937: 239, 241).⁵⁸ Fakat iş esasına dayalı yeni cezaevleri 1950'li yıllara kadar altın çağını yaşadı ve ara sıra yer bulan aykırı sesler alıcı bulmadı. Ne de olsa Cumhuriyet hükümeti bütün dünyanın takdirle karşıladığı bir ıslah müessesesi kurmuş ve idame ettirmişti. 1950 civarında bu İmralı imajı kökten değişmeye başladı. Demokrat Parti'nin iktidara geldiği anda çıkarıldığı genel af ile İmralı'nın 680 mahkûmu tahliye olmuş, ada zaten tamamen boşalmıştı.⁵⁹ Burhan Felek, Kadıköy'de karşılaştığı işsiz İmralılılardan bahsederek ekmeksiz bir hürriyetin İmralı'ya tercih edilip edilmeyeceğini sorguluyordu (1950). Günün konusu işsizlik ve göçtü; mahkûm çalıştırmak dönemin ekonomik gereklerine ters gelmeye başlamıştı.

1949'un meclisinde İmralı'daki mahkûmlar lüks içinde yaşarken diğer cezaevlerindekiilerin sefil durumda olduğu vurgulanmış, hatta çocuk suçlulardan şunların iştirildiği söylenmişti: “Ne yapalım mukadderat böyle imiş bizim için en iyi ıslah evi İmralı'dır. 18 yaşını doldurduktan sonra, birisine bir bıçak attık mı İmralı'ya gideceğiz, müreffeh bir hayata kavuşacağız” (Adalet Bakanlığı, 1949: 461, 487). 1950'de benzer şekilde İmralı'daki konforlu yaşamdan dem vurulmuş, bu cezaevlerinin “ibret” işlevini yerine getirmediği, dışarıdaki hayattan daha müreffeh bir ortama sahip oldukları vurgulanmıştı (Adalet Bakanlığı, 1950: 565, 571-2). 1951'de bir milletvekili cezanın yarı yarıya azalmasının masum kişileri bile suç işlemeye teşvik ettiğini söylemiş (Adalet Bakanlığı, 1951: 477), 1952'de bir diğeri “suç işlenmesini teşvik eden âmillerin başında iş esası üzerine müesses ceza evlerindeki infaz sistemidir” diye iddia etmiş, ve başka bir vekilin şu sözleriyle desteklenmiştir: “Asri ceza evlerindeki mahkûmların kısa müddette tahliye keyfiyeti kalbinde melanet ve ruhunda hunhar hisleri yaşatan şahısları teşci ettiği [cesaretlendirdiği] müteaddid vakıalara meşhudumuz olmuştur. Bu müddet üzerinde Adalet Bakanlığının ehemmiyetle durmasını keza temenni ederim” (Adalet Bakanlığı, 1952: 656, 665).

İmralı'daki yaşam on yıl ya da beş yıl öncesinden daha konforlu değildi, insanları suç işlemeye teşvik ettiği ise tabii ki desteksizdi. 1950'li yıllara gelindiğinde bir şey değişmişse bu, devlet yöneticilerinin “suçlu”dan ve “cezalandırma”dan ne anladığı idi. 1930-40'larda hâkim olan sosyal-psikolojik bakış suçludan ziyade topluma vurgu yapan, bireysel iyilik veya kötülükten ziyade toplumsal sistemin doğruluk veya yanlışlığına odaklanan bir bakıştı. 1940'ların sonunda ise bütün toplumu (korporatist-dayanışmacı bir anlayışla) tekil bir ideal altında birleştirmek artık yönetici elit için de makul değildi. Şimdi asıl ıslah edilmesi gerekenler sendika ve partilerde görünür olmaya başlayan radikal siyasetçilerdi. Sonuç olarak 1953'te Türk

58- Ayrıca bkz. *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1937.

59- *Milliyet*, 18 Temmuz 1950 ve 20 Temmuz 1950.

Ceza Kanunu'nda köklü bir değişiklik yapıldı.⁶⁰ Genel olarak cezaların ağırlaştırılması yanında (kanun değişikliğinin taslağında kırbaç cezasının getirilmesi bile vardı), tedricî serbestî sisteminin en önemli özelliği olan bir çalışma gününün iki ceza gününe sayılması bir anda ortadan kalktı. Devre sistemi korunmuştu, ama ilk ve ikinci devrelerin payı arttırılmış, son devreninki ise hayli kısaltılmıştı. Erken tahliye olmanın yolu ise şartlı tahliye hükümlerine havale edilmişti. Diğer bir deyişle, yeni cezaevlerine girenler yine erken tahliye olma şansına sahip olabileceklerdi; ancak önceki sistemde olduğu gibi, çalıştıkları her gün karşılığında cezalarından bir gün düşürülmesi bir hak olmaktan çıkmış, her an değişebilecek ve cezaevi yöneticisine bağlı bir inayete dönüştürülmüştü. Bu sebeple, isimleri 1960'a kadar baki kalsa da, İş Esasına Dayalı Cezaevleri 1953'te fiilen ortadan kalkmıştır.

Mart 1954'te İmrâlı'dan gelen "açlık grevi" haberinin ayrıntısına ulaşamasak da, mahkûmların kazanılmış haklarını kaybetmemek için isyan ettiklerine pek şüphe yok. Keza bir kaç ay sonra çıkarılan bir kanun maddesi ile 1953 değişikliklerinden önce son devreye geçmeye hak kazanmış olanlara eski kanunun uygulanacağı hükmedilmiş ve İmrâlı'dan beklenen tahliyelere hemen başlanmıştır.⁶¹ Bu noktadan sonra artık İmrâlı da siyasi bir mekâna dönüşmüştü. Teknokratların yönetiminde siyasetten uzak bir cezaevi ütopyası tarihe karışacak, demokratik-popülist siyaset kriminologların projelerine müdahale etmeye başlayacaktır. İmrâlı Adası basına ender de olsa yansıdığında yüzlerce çeşit ürünü ya da kendine ait büyüyen sermayesi ile değil siyasi meselelerle yansıyacaktır. Örneğin, Temmuz 1960'da adayı ziyaret eden gazetecilere mahkûmlar kendi yaptıkları iki metre boyundaki, üzerinde "Basının Süngüsü, 27 Mayıs 1960" yazan kalemi hediye ettiklerinde akıllarında müdürün müjdelediği Af Kanunu vardı.⁶² 1966'da ise İmrâlı'daki 650 hükümlü dönemin af kanunu tasarısını protesto amacıyla iş bırakma eylemi yapmışlardı.⁶³

İş esasına dayalı cezaevlerinin genel cezaevi sistemi içindeki yerini anlamının iyi bir yolu istatistiklere bakmaktır. Yeni ve eski cezaevi ayrımının resmî istatistiklere girdiği yıl olan 1944'te Türkiye'deki toplam 19089 hükümlüden 4994'ü yeni cezaevlerinde idi (1/4). 1955'e gelindiğinde bu oran 30359 mahkûmda 1809'a düşecekti (1/16). İş dallarına göre yapı-

60- Bu konudaki en iyi kaynak için bkz. Yener (1954). Bu kitap ceza kanununun her maddesinin 1926-54 arasında aldığı her değişikliği gösteren, tarihçiler için mükemmel bir kaynaktır. Ayrıca bkz. Taner (1953).

61- *Milliyet*, 7 Mart 1954 ve 9 Temmuz 1954.

62- *Milliyet*, 8 Temmuz 1960.

63- *Milliyet*, 22 Ocak 1966.

lan ayırım gösteriyor ki, İmralı gibi tarım cezaevleri varlıklarını korumaya devam ederken, madenlerde ve fabrikalarda çalışma ortadan kalkmıştı (T.C. Başvekâlet, 1960: 53-67; *İstatistik Yıllığı*, 1946: 161-71). 1930'ların ekonomisinin hâkim sorunu olan işçi kıtlığı probleminin ortadan kalktığı savaş sonrası yıllarda, serbest piyasa ile rekabete pek girmeyen İmralı gibi konumlar nispeten az sorun yaratırken, özgür işçinin işine konan bir mahkûm kitlesinden 1950'lerde söz edilemezdi. Zaten ancak bu dönemden itibaren mahkûm çalıştırmanın haksız rekabete gireceğine dair tartışmalar duyulmaya başlanmıştı.

1960 darbesiyle 647 numaralı *Cezaların İnfazı Hakkında Kanun* yürürlüğe girdi. Kanunun suçluları sınıflandırma biçimi yeni sistemin mantığını bize gösterir: Üç grup suçlu olacaktı; normal suçlu denebilecek gruplar, aklî veya fiziksel sorunu olanlar ve siyasi suçlular. Tabii ki ne siyasi suçlu ne de aklî sorunu olan suçlu tiplmesi önceki ceza sistemine yabancıydı; fakat yeni olan, suçlu kişi temel alınarak ceza sisteminde bir ayırım yapılması, ve siyasi suçluya bir daha azalmayacak bir pay verilmesiydi. Bunun yanında cezaevleri de yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştu: Eskiden eski ve yeni/iş esasına dayalı olarak ikiye ayrılan cezaevleri, şimdi kapalı, yarı-açık ve açık olarak üçe ayrılmış, yani mahkûm emeğinin temel vurgu olduğu 1930'ların sistemi tamamen terkedilmişti (Mengüç, 1968; Kurucu, 1970). Bu tarihten itibaren İmralı Adası bir yarı-açık cezaevi statüsü kazandı.

İmralı Yarıaçık Cezaevi'nin popüler medyadaki imgesi de mahkûm emeğinden ziyade siyasetle bağdaştırılmaya başlandı. 1950'li yıllarda zaten eski ününü kaybetmeye başlamış olan İmralı, 1961'de gündeme bambaşka bir bağlamda düştü: Yassıada mahkemeleri sonunda Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan İmralı Adası'na getirilip asılmışlardı. Müebbet hapis cezası alan diğer politikacılar da yeni yerlerine nakledilene kadar adanın –idamların da gerçekleştirildiği- güney kısmında, yani Mete denen ve ziraat köylerinin bulunduğu kısımda hapsedildiler.⁶⁴ Yassıada hükümlüleri Kayseri başta olmak üzere başka cezaevlerine nakledildiler, fakat idam edilenlerin mezarları İmralı'da kaldı. Takip eden yıllarda İmralı ara ara gündeme naaşların ailelerine verilip verilmeyeceği tartışmaları ile geldi. 1967'de Adalet Bakanı müsteşarı ve cezaevleri müdürünün adaya üst düzey ziyaret yapmasının nedeni, 1930'lardan farklı olarak mezarların nakli konusu ile ilgiliydi.⁶⁵ 1974'te Ecevit döneminde tekrar naaşların ailelerine verileceği söylendi, fakat süreç yine sonuçlanmadı. Bir yıl sonra “Menderes'i

64- *Milliyet*, 26 Ağustos 1961, 22 Mayıs 1961, 17 Eylül 1961, 19 Eylül 1961, 20 Eylül 1961, 21 Eylül 1961.

65- *Milliyet*, 15 Eylül 1967 ve 3 Ekim 1967.

İmralı'dan alacağız" diyen Demirel de bunu başaramadı.⁶⁶ Sonuç olarak politikacıların mezarları 1990 yılına kadar İmralı Adası'nda kaldı.

1960'lardan sonra İmralı'nın gündeme gelmesinin bir diğer nedeni de tarihte ilk defa uygulanan mahkûmlara ev izni hakkı verilmesiydi. 1967 Eylül'ünde İmralı Yarıaçık Cezaevi'nin ilk izinli grubu olan 32 cinayet hükümlüsü 72 saatlik izinle evlerine gönderildiler. Tabii ağır ceza mahkûmlarının serbest bir şekilde trene ya da otobüse binip memleketlerine gitmeleri ilgi çekmişti. Özellikle kanlı cinayetleriyle bilinen mahkûmların sokağa çıkması gerilimli bir heyecan yaratmıştı. Daha önce de bahsedilen Kadıköy Cinayeti'nin faili Hikmet Küçük'ün izni, popüler medyada, bir katilin iç dünyasını sergileyen bir habere dönüştü. On dört yıldır cezaevinde olan Küçük, İmralı'dan çıkınca gittiği Kadıköy Yeldeğirmeni'ndeki evinde ilk gecesini uykusuz geçirmiş, ertesi gün öldürdüğü üç kadının kabrini ziyaret etmişti. Ardından kendisini yargılamış olan ve idam cezasını müebbetle çeviren hâkim ve savcuyu görmeye gitmiş, bulamayınca birer kart bırakmıştı. Küçük'ün cezaevinde yazdığı *Zindan Kapısında Bekleyenim Var* adlı iki ciltlik bir kitabı da vardı. Hikmet Küçük bundan iki yıl sonra şartlı tahliye edildi.⁶⁷ İzne çıkan diğer bir haber odağı ise zamanın ünlü gangsteri Necdet Elmas'tı. Yedi yıldır hapisshane de olan ve 20 yıla mahkûm edilmiş Elmas'ı gören ameliyatlı babası fenalaşmış komaya girmişti! Sonrasında Ankara'ya giden Elmas, Adalet Bakanı ile görüşmüş, İstanbul'a dönünce de savcı ve adliye encümeni başkanlarını ziyaret etmişti. Savcının kıvanç duyduğunu açıkladığı Elmas, arkadaşlarına ibret olsun diye bir haftalık iznini kullanmadan üç gün önce adaya döndüğünü ilan etmişti.⁶⁸ Tabii, Elmas'ın tersine, bu izinleri geri dönmek için kullananlar da oldu.⁶⁹ Üst düzey bürokratları ziyaretleriyle gazetelere çıkan gangsterler veya evine gitmek için çıkıp kayıplara karışanlar bir polisiye-gerilim filminden kareler gibiydi.

Bu izin geleneği devam etmiş olmalı ki 1982 tarihli *Yol* filmi İmralı Yarı-Açık Cezaevi'nden ev iznine çıkan bir grup mahkûmun hikâyesini anlatır. Yılmaz Güney 1979 yılında Sağmalcılar Cezaevi'nden İmralı Yarıaçık Cezaevi'ne nakledildiğinde adada 650 mahkûm vardı.⁷⁰ *Endişe* filminin çekimleri sırasında patlayan bir silah sonucunda Güney bir hâkimi öldürmekle suçlanmış ve cezaevine girmişti. Hukuken siyasi bir mahkûm olma-

66- *Milliyet*, 25 Mart 1974, 27 Eylül 1975.

67- *Milliyet*, 1 Eylül 1967, 2 Eylül 1967, 9 Eylül 1969.

68- *Milliyet*, 23 Ekim 1967, 24 Ekim 1967, 25 Ekim 1967.

69- *Milliyet*, 7 Ağustos 1968, 4 Ağustos 1969. 1987'deki bir habere göre 7 ayda 25 kişi firar etmiş İmralı'dan, çoğu izin alıp dönmeyenler. *Milliyet*, 01 Ağustos 1987.

70- *Cumhuriyet*, 12 Mart 1979.

dığı için Balaban gibi İmralı'nın siyasisi olabilmişti. Yılmaz Güney İmralı'dayken, bir ifadeye göre, Mısır Çarşısı'na mal götürmek için İstanbul'a gitme fırsatını sık sık kullanır, gidişlerinde hava muhalefeti gibi nedenlerle motor hemen dönmez, kendisi de gizlice Moda'daki evine geçer ya da *Düşman*'ın setine giderdi.⁷¹ Tarık Akan da *Yol* filminin senaryo çalışmalarını ya Moda'da ya da İmralı'da yaptıklarını aktarır. İmralı'lı bir hükümlünün anlattığına göre *Yol*'un senaryosuna temel olan hikayeleri topluca kütüphanede çalışarak derlemişler, otuz altı tane karakter yazmışlardı. Erden Kıral'ın yönetiminde on bir karakterle başlayan çekimler, Şerif Gören'in yönetiminde beş karakterle yeniden çekilecekti (Kıyafet, 1988: 103-20; Özgüç, 1988: 96-106).

Yol filmi İmralı'da mahkûmlara gelen mektupların dağıtılması sahnesi ile başlar. Ardından cezaevi yönetiminin uyarıları kulağımıza gelir: Kurallara uymayanlar cezalandırılacaktır, işini savsaklayan, saygısızlık eden, aramalar sırasında eşyaları arasında tabak kaşık bulunduranlar ceza görecektir, yarıaçık hakkını kaybetmek istemeyenlerin iyi halli olması gerekir, disiplini bozanların da derhâl hücreye sonra da kapalı cezaevine gönderilmesi emredilir. Sıkıyönetim nedeniyle de izinler durdurulmuştur, ama yine de izin başvurusunda bulunanlar arasında umudunu kaybetmemiş bir bekleyiş vardır. Sonunda müjde gelir, izinler açılmıştır ve filmin ana karakterlerinin İmralı motoruna binmesiyle *Yol* başlar. Birbirlerinden ayrılırken biri zaten dönmeyeceğine karar vermiştir, diğerinin dönünce söylemesi için arkadaşlara selam yollar. Bir diğeri minibüsteyken izin kağıdındaki fotoğrafına bakıp “Resme bak ya. Katil gibi çıkmışım” diye hayıflanır, zaten cinayetten dolayı içerde olduğu belli olduğunda ise gülüşmeler başlar. İmralı İnsanı, *Yol*'da da, kader kurbanı iyi katiller olarak karşımıza çıkar. Güney, 1930'ların hümanizmini ve üretken yaşama olan vurgusunu bu sefer devrimci amaçlar için tekrarlamıştı. İmralı'da kumar oynayanları dağıttığı, içki ve sigaraya karşı olduğu, boşa harcanan hayatlara kızdığı söylenirdi. İdeal bir yaşam kurma amacı, 1930'ların hükümdar eliti için, dünyadan ve sorunlardan soyutlanmış bir adada mümkündü ancak. 1970'lerde ise Yılmaz Güney o adadakilerle dışarıyı dönüştürmeye çalışacaktı.

İmralı'nın siyasileşmesi 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın tek başına adaya yerleştirilmesi ile sonlandı. 1930'larda kurulan İmralı Cezaevi siyasi mahkûmların dışlandığı, kader kurbanlarının içeri alındığı bir yer olma iddiasındaydı. Öyle de oldu. Her ne kadar 1950'li yıllardan itibaren adanın yazılı basındaki yansımaları daha çok af veya idamlar gibi siyasi konularda olmuşsa da, İmralı her zaman bir çalışma cezaevi olarak kaldı –

71- <http://www.bydigi.net/sinirsiz-muhabbet-burada/23175-yilmaz-guney-imralidan-gizlice-cikar-gunlerce-evinde-kalirdi.html> [Son erişim tarihi: 9 Ocak 2013]

Menderes'ler asılırken bile. 1980'lerde hâkim ve savcılar aileleri ile birlikte İmralı'ya yaz kampına gider, mahkûmların işlettiği kafeteryadan alışveriş yaparlardı. 1999 yılında adadaki 247 mahkûm tavukçuluk, sebzecilik, gemicilik, arıcılık ve daha birçok iş kolunda çalışmaya devam ediyorlar, boş vakitlerinde satranç oynuyor, yedi bin kitaplık meşhur kütüphanelerinde kitap okuyor, futbol oynuyorlardı.⁷² Bir süre sonra apar topar herkes başka cezaevlerine nakledildi. F-tipi hücre cezaevlerinin ortaya çıktığı 1990'larda yeni sistemin siyasi mahkûmları tecrit etme üzerine kurulu felsefesinin en iyi örneği yine İmralı'da, Büyükada'nın iki katı büyüklüğünde bir adayı Türkiye tarihinin en önemli siyasi mahkûmunu tecrit etmek için kullanarak verilmiştir. Sonuç olarak, İmralı Adası devletin en yeni cezalandırma deneyleri için ideal mekân olmaya devam etti. 1920'lerde doğal sahipleri yerinden edildiğinden beri Ada, devletin modern olma ve egemen olma arzularını aynı anda ve kimse tarafından engellenmeksizin gerçekleştirebileceği dört tarafı denizlerle çevrili bir laboratuvar işlevini görmektedir.

72- *Milliyet*, 15 Şubat 1999.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA), Ankara.

Muamelet Genel Müdürlüğü Kataloğu, seri no. 30.10

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1928 ve sonrası), seri no. 30.18.1.2

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu, seri no. 490.1

Gazeteler:

Cumhuriyet (1932-91)

İmralı (1948-49)

Milliyet (1950-99)

Basılı Kaynaklar:

Adliye Vekâleti Bütçe Görüşmeleri. 1936. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 11, Birleşim 68: 233-38.

Adliye Vekâleti Bütçe Görüşmeleri. 1937. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 18, Birleşim 64: 239-43.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1949. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 16, Birleşim 50: 453-508.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1950. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 24, Birleşim 46: 559-93.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1951. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 5, Birleşim 48: 458-506.

Adalet Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri. 1952. *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, Birleşim 46: 646-86.

Ankara Hukuk Fakültesi. 1947. *Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi*. Ankara: İdeal Basımevi.

Ataş, Musa. 1936. İmralı adasındaki mahkûmların vaziyeti. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos.

Balaban, İbrahim. 2003. *Nâzım Hikmet'le Yedi Yıl*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Burak, Ratip Tahir. 1961. *Hapishane Hatıraları*. İstanbul: Güven Yayınevi.

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, Cilt 3. 1962.

Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, Cilt 16. 1963.

Dönmezer, Sulhi. 1944a. İmralı Yeni Cezaevine Dair. *Yurd*, 4 (22).

Dönmezer, Sulhi. 1944b. Gene İmralı'ya Dair – I. *İklim - Kültür Dergisi*, 1: 4-5

Dönmezer, Sulhi. 1945. Gene İmralı'ya Dair – II. *İklim - Kültür Dergisi*, 2: 4, 19.

Felek, Burhan. 1950. Aftan sonra. *Cumhuriyet*, 29 Temmuz.

Felek, Burhan. 1975. İmralı'da bir gün. *Milliyet*, 4 Mayıs.

Ferguson, James. 1999. *Expectations of Modernity: Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley: University of California Press.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. 1942. İmralı Adasını Ziyaret. *Cumhuriyet*, 25 Ağustos.

Güran, Sâkıp. 1942. *Cezanın İnfazı - Sistemler ve Tatbikat*. Ankara: Matbaa Yeni Cezaevi.

İstatistik Yıllığı 1942-1945, Cilt 15. 1946. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Kessler, Gerhard. 1949. Zonguldak ve Karabükteki Çalışma Şartları. *İçtimai Siya-*

- set Konferansları*. İstanbul: İktisat ve İhtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı.
- Kıyafet, Hasan. 1988. *Mahpus Yılmaz Güney*. İstanbul: İnsanca Yayınevi.
- Kurucu, Nazif. 1970. *Hükümlü ve Tutuklular için Cezaevlerinde Uygulanacak İşlemler*. Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret.
- Mengüç, Ali Rıza. 1968. *Ceza İnfaz Hukuku ve İnfaz Müesseseleri*. İstanbul: Cezaevi Matbaası.
- Nadi, Nadir. 1938a. İmrallıda mahkumlar arasında bir gün. *Cumhuriyet*, 3 Eylül.
- Nadi, Nadir. 1938b. İmrallı adasından alınan ilhamlar. *Cumhuriyet*, 4 Eylül.
- Nazif, Nizameddin. 2001 [1937]. İmrallı Hapishanesinin Psikolojisi. [*Tasvir*, 4 Haziran 1937] Yılmaz Saracoğlu (Ed.), *Şükrü Saracoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Bazıları 2*. İstanbul: Gelişim Matbaacılık.
- Omay, İbrahim Saffet. 1947. *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Omay, İbrahim Saffet. 1948. *İnfaz Hukuku Notları ve İlgili Mevzuat*. İmrallı Yeni Cezaevi Neşriyatından: 1. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Omay, İbrahim Saffet. 1991. İmrallı Cezaevi'ne Kıymayın! *Cumhuriyet*, 3 Mart.
- Özgüç, Ağâh. 1988. *Arkadaşım Yılmaz Güney*. İstanbul: Broy Yayınları.
- Parry, Clive. 1944. İngiliz Hukuk Sistemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (3): 442-58.
- Parry, Clive. 1945. İmrallı: Turkey's Island Prison. *The Howard Journal of Criminal Justice* 6 (4): 201-2.
- Safa, Peyami. 1938. İmrallı Tecrübesi. *Cumhuriyet*, 5 Eylül.
- Sebük, Mehmet Ali. 1945. *Ceza Evlerinde İşlenen Cürümler ve Firar Hâdiseleri*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Sipahi, Ali. 2006. *The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953*. Basılmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6. 1988. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taner, Tahir. 1953. Türk Ceza Kanununun 9.7.1953 Tarihli ve 6123 Sayılı Kanunla Değiştirilen Hükümleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 19 (3-4).
- T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. 1960. *Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958*. Ankara: Kars Matbaası.
- T.C.'nin 10. Yılı Rehberi : 1923-1933*. 1933. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Tör, Vedat Nedim. (1938). *İmrallının İnsanları*.
- Tufan, Aslan. 1936. Mükâfakat değil, ruhî ceza! İmrallı'daki sistemin psikolojik gayesi bu... *Cumhuriyet*, 2 Ekim.
- Webster, Donald Everett. 1939. *The Turkey of Atatürk: Social Process in the Turkish Reformation*. Philadelphia: The American Academy of Political and Social Science.
- Yalman Ahmet Emin. 1970. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim - Cilt 3 (1922-1944)*. Rey Yayınları.
- Yener, Hasan Lâmi. 1954. *Türk Ceza Kanunu*. İstanbul: Ercan Matbaası.